

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЙ “ОБРАЗ СВІТУ” І “ВНУТРІШНЯ КАРТИНА СВІТУ”

**С.І. Ніколаєнко, кандидат психологічних наук,
Українська академія банківської справи**

Для того, щоб поняття “внутрішня картина світу” і “образ світу” стали категоріями психології, вони повинні мати своє конкретне наповнення. З цією метою пропонується аналіз відмінностей між ними і спроба межувати ці значення як різні за обсягом.

Поняття “внутрішня картина світу” часто використовують для позначення психіки людини, або свідомості, яка є відображенням об’єктивної, зовнішньої дійсності, що сприймається, а потім усвідомлюється у формі образів, слів через соціально – зумовлені пізнавальні процеси.

У зв’язку з цим у психології прийнято вважати, що поняття “внутрішня картина світу” могло б виконувати функцію центральної категорії для психологічного аналізу процесу пізнання. Але для цього це поняття повинно мати своє конкретне наповнення, так як сам термін не є новим і часто використовується у довільному значенні поряд з такими висловами, як “модель універсуму”, “уявлення про Всесвіт”, “образ світу”. Це, звичайно, пояснює сам зміст поняття, але складається враження відсутності чіткого розуміння вислову “внутрішня картина світу”, що й вимагає його уточнення, тим більше у зв’язку з намірами його використання для позначення психіки людини, або свідомості.

Коли мова йде про процес пізнання, то, щоб вказати на існування психіки людини саме як внутрішньої картини світу, її позначають як “образ світу” (О.З. Басіна, О.О. Насіновська, Я.З. Неверович). При цьому зазначається, що треба уникати уявлень про “образ світу” як деяку наочну картинку або будь-яку копію, що оформлена на “мові” тієї чи іншої почуттєвої модальності. “Образ світу” у даному разі як внутрішня картина світу, в принципі є “амодальним”. У нього входять і позачуттєві компоненти, такі як “значення” і “особистий смисл”. Аргументацію на користь цього твердження можна знайти в багатьох роботах (Е.З. Басін, Н.А. Бернштейн, П.П. Блонський, О.Н. Леонтьєв, С.Д. Смирнов та ін.).

Важливість уявлень про амодальний характер “образу світу” полягає в тому, що в нього входять не тільки ті властивості об’єктів, які виявляються індивідом у ході впливу цих об’єктів на органи відчуття різної модальності, тобто формуються на основі взаємодії “об’єкт – суб’єкт”, але й ті властивості об’єктів, які взагалі не можуть бути виявлені у взаємодії з тілом суб’єкта, а лише з іншими тілами (наприклад закони, абстрактні характеристики типу “вага” і т. ін.) і для виявлення яких суб’єкт повинен організувати взаємодію двох або декількох об’єктів. Ці властивості, закономірності, так само безпосередньо входять у наш “образ світу”, як і почуттєво сприйняті властивості першого типу, що можуть бути представлені в будь-якому образі. Вони входять в “образ світу”, хоч, як правило, не можуть бути виявлені на основі сприйняття і не відкриваються суб’єктом у ході його індивідуальної діяльності, а є продуктом історичного процесу розвитку суспільства, фіксуючись у лексемах мови, предметах культури, нормах співжиття тощо, набуваючи при цьому “ідеального” характеру. Тобто вони виступають як властивості і закономірності “другого рівня” відносно до об’єктивних, матеріальних, природних законів.

“Образ світу” людини є універсальною формою організації її знань, що визначає можливості пізнання й управління поведінкою. Але цей образ не являє собою “склад” відомостей про те, “що було” (саме це часто мається на увазі під терміном “минулий досвід”).

Уявлення про те, що зміст “образу світу”, який вже існує, виступає засобом, що мобілізується у відповідь на нові стимули, нову інформацію і т.п. з метою оволодіння ними, ґрунтується на теоріях, де пізнання і діяльність у будь-яких їх виявленнях однією розглядаються як адаптивні і реактивні процеси. Навіть у психічному процесі

сприйняття, де ця схема досі майже не піддавалась критиці, уважний аналіз відкриває не реактивну, а активну роль “образу світу”, який у функціональному плані випереджає будь-який вплив, дію будь-якого стимулу.

Інакше кажучи, образ світу є відображенням не стільки минулого й сучасного, скільки відображенням майбутнього, тобто представляє собою систему наших очікувань, прогнозів про те, що відбудеться в найближчому або у віддаленому майбутньому в умовах нашої бездіяльності або при здійсненні нами певних дій та вчинків. І ця прогностична спрямованість представляє собою найбільш глибоку невід’ємну характеристику “образу світу” і його практичне значення для людини, а не деяку факультативну функцію, поряд з іншими. Поняття “випереджального відображення” віддзеркалює саме цей аспект наших знань. Будь-яке психічне відображення на всіх рівнях дійсно має випереджальний характер, бо інакше воно не зможе виконати своєї орієнтовної, а тим більше управлінської й організаційної функції.

С.Д. Смирнов зазначає, що коли психіка людини визначається як “образ світу”, то мається на увазі ще одна його особливість – його цілісний характер, принципова неможливість зведення до сукупності окремих образів. Це твердження здається тривіальним, тому наслідки, які із нього випливають ігноруються в дослідницькій практиці.

Зрозуміло, наприклад, що жодний ізольований образ, тобто образ, взятий поза життєвим контекстом, не може сам по собі регулювати самостійного руху або дії. Не менш очевидною є невиправданість іншого повсякденного уявлення про те, що образ “складається” із окремих відчуттів. Він виникає відразу як ціле, основою для кристалізації його із окремих почуттів є суб’єкт-гіпотези, яка породжується “образом світу” в цілому. Це підкреслюють і представники відомого напряму гештальт-психології. Вони також вважають, що основним принципом дослідження свідомості повинен бути принцип, який полягає в тому, що аналіз окремих частин не може привести до розуміння цілого, так як ціле визначається не сумою, а взаємодією і взаємозалежністю окремих його частин. Тому треба психіку вивчати як єдиний “образ світу”, а образ предмета при цьому теж розглядати як ціле, що дійсно породжується “образом світу”, а також внутрішньою картиною реального світу.

Особливої розробки вимагають питання про багаторівневу структуру “образу світу”, проблема носіїв його окремих складових та його еволюції як цілого. Не викликає сумніву особливий статус “образу Я” і образів інших особистостей в “образі світу”, а також наявність тісних і якісно різноманітних його складових.

Проведення і продовження спеціальних досліджень “образу світу” є необхідною умовою перетворення цього поняття на одну із центральних і реально працюючих категорій психології. Але, крім поняття “образ світу”, на звання центрального у психологічній теорії претендує і поняття “внутрішня картина світу”. Чи можна їх у цьому разі вважати тотожними?

Наш погляд полягає в тому, що поняття “внутрішня картина світу” і “образ світу” необхідно розмежувати, так як вони позначають різні реальності психічного життя людини. Ми вважаємо, зокрема, що вислів “внутрішня картина світу” є значно ширшим і має значення не тільки для вивчення проблеми пізнання, а й стосується проблеми людини, особистості.

У той же час “образ світу” дійсно стосується результатів пізнання людиною світу і швидше відноситься до світогляду або навіть тільки до сфери свідомого у психіці людини. А “внутрішня картина світу” є відтворенням всієї системи функціонування людини і як живої істоти, і як одночасно своєрідного приладу, який певним чином запрограмований з самого початку свого існування, і як приймач, і як трансформатор, і як генератор ідей. При цьому він є у сучасної людини більш досконалим, ніж у давнину, як більш досконалими стають комп’ютери нового покоління.

Психіка людини, що є по суті дійсно внутрішньою картиною світу, мікрокосмосом відносно макрокосмосу, або особливою реальністю, що усвідомлюється як цілісність у вигляді “образу світу”, набирає таких рис під впливом людських способів дій, здійснюваних під час пізнання світу, і через використання вербальних засобів, що позначають різноманітні зв'язки, відношення між предметами і явищами світу. За рахунок цього психіка людини стає “суб’єктивною реальністю”, яка в подальшому може існувати як самостійна реальність, або “внутрішня картина світу” і при необхідності може бути актуалізованою у свідомості. Окремі елементи свідомості оформляються як слово, за яким виникає образ, що будується на основі, таким чином, не зовнішнього світу, а внутрішньої картини цього світу. Особливо чітко, яскраво перед людиною постають образи подій або окремих осіб чи предметів із внутрішнього ідеального світу на основі його усвідомлення тоді, коли людина зосереджується на своєму внутрішньому світі під час ауто комунікації, самозаглиблення, у стані повного спокою. Отже, в умовах активності, діяльності, у звичайному стані свідомість має два плани: битійний і рефлексивний. В умовах пасивності, бездіяльності, внутрішньої зосередженості рефлексивний план може переважати. Якщо ситуація вимагає повного зосередження на зовнішньому світі, то переважає битійний план. Управління цими процесами здійснює епіцентр свідомості – самосвідомість.

У “внутрішній картині світу” необхідно розрізняти свідоме і несвідоме. Саме свідоме, на наш погляд, точніше буде позначати як “образ світу”, за яким, очевидно, стоїть більш значна за обсягом і узагальнена внутрішня “картина світу”.

Свідоме як важлива частина психіки людини, як елемент у структурі психіки і як її соціально – зумовлений зміст у своєму формуванні завжди проходить крізь вербалізацію під час усвідомлення почуттєвої інформації. Але коли таке усвідомлення не відбувається, тоді отримані знання відносяться до підсвідомого, а свідомість зосереджується на чомусь іншому актуальному для людини. При необхідності така інформація може повернутися із підсвідомого, стати усвідомлюваною, отримати вербалізоване оформлення.

Психіка людини включає, крім свідомого, ще й несвідоме. Звичайно, є деякі ускладнення при його вивченні. У сучасній психології існує багато підходів у рамках різноманітних теорій, які займаються вивченням через аналіз виявлень його присутності в діяльності, поведінці людини. До цих теорій відносяться концепції К.-Г. Юнга, Р. Ассаджолі, А. Маслоу. Їх погляди поклали початок розвитку трансперсональному напрямку в психології. Клінічні дослідження із застосуванням психоделічеських препаратів (ЛСД), методів голотропного заглиблення та ребеофінгу Станіслава Грофа сприяли кінцевому оформленню у психології такої окремої дисципліни, як “трансперсональна психологія”. Ця психологія вперше запропонувала модель людської душі, в якій є значимими духовні і космічні виміри і є сфери, що лежать за межами звичного для людини досвіду і відносяться до несвідомого.

Отже, “внутрішня картина світу” як ідеальне повторення зовнішнього світу значно складніша за своїм змістом ніж просто “образ цього світу”, тому що має відношення до духовного, яке пов’язано з тривалою історією не тільки людства, а й усього життя на Землі. Вивчення “внутрішньої картини світу” і психіки людини в такому її розумінні потребує нових нетрадиційних підходів і пошуку для цього нових методів.

Список літератури

1. А.Н. Леонтьев и современная психология. – М., 1983.
2. Найссер У. Познание и реальность. – М., 1981.
3. Смирнов С.Д. Мир образов и образ мира. – Вестн. Моск. Ун-та. Сер. Психология. – 1981. – № 2.
4. Смирнов С.Д. Психология образа: проблема активности психического отражения. – М., 1985.
5. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості. – Харків, 1996.

Summary

To become psychological categories conceptions “Inward picture of life” and “Fancy of life” must have specific meaning. With this object analyzing their distinctions and attempt to divide their meaning like various in scopes is suggested.

Ніколаєнко, С. І. Порівняльний аналіз категорій “образ світу” і “внутрішня картина світу” [Текст] / С. І. Ніколаєнко // Сучасна картина світу: інтеграція наукового та позанаукового знання : зб. наук. праць / УАБС НБУ. - Суми : Мрія-1 ЛТД ; УАБС НБУ. - 2004. - Вип. 3. - С. 234-238.